

วารสารปรัชญาปริทรรศน์

JOURNAL OF PHILOSOPHICAL VISION

ISSN: 1513-6620 (Print) × ISSN: 2773-9643 (Online)

<https://so05.tci-thaijo.org/index.php/phiv/index>

Research Article

DOI: 10.14456/jpv.2023.11

ยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย

ของวัดไทยนาลันทา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย

Strategies for Buddhist Propagation in India
of Thai Nalanda Temple, Bihar State, Indiaพระมหาทศพร ทสวโร ชันนชนะ¹, พระครูสิริสุตานุยุต,²Phramaha Tossaporn Tasawaroo Chananchana¹, Phrakhru Sirisutanuyut²

ARTICLE INFO

Name of Autor:

1. พระมหาทศพร ทสวโร ชันนชนะ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน, ประเทศไทย

Phramaha Tossaporn Tasawaroo
Chananchana

Mahachulalongkornrajavidyalaya
University, Lamphun Buddhist College,
Thailand

Email: tossaporn.cha@gmail.com

Corresponding Author:

2. พระครูสิริสุตานุยุต, ผศ. ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน, ประเทศไทย

Assist.Prof.Dr. Phrakhru Sirisutanuyut
Mahachulalongkornrajavidyalaya
University, Lamphun Buddhist College,
Thailand

Email: psirisutanuyuta@hotmail.com

คำสำคัญ:

ยุทธศาสตร์; การเผยแผ่, พระพุทธศาสนา; วัด
ไทยนาลันทา; ประเทศอินเดีย

Keywords:

Strategy; Buddhism; Propagation; Thai
Nalanda Temple; India

Article history:

Received: 15/06/2022

Revised: 08/09/2022

Accepted: 21/03/2023

Available online: 12/06/2023

How to cite:

Chananchana, P. T. T & Phrakhru
Sirisutanuyut. 2023. Strategies for
Buddhist Propagation in India of Thai
Nalanda Temple, Bihar State, India.
Journal of Philosophical Vision 28 (1),
113-129.

ABSTRACT

This research article The objectives were: 1) to study the history of Buddhism propagation; 2) to study the problems and obstacles in the propagation of Buddhism at Thai Nalanda Temple and 3) to propose a strategy for propagating Buddhism at Thai Nalanda Temple. Bihar, India is a qualitative research by studying documents and in-depth interviews in order to obtain important information to analyze the results of the research. The results of the research found that: Propagation during the Buddha's time There are various methods starting from the oral method to the post-Buddhist era, teachings were recorded in palm leaves and media. and has expanded to propagate Buddhism until it is known all over the world including Thailand Later, Buddhism was revived in India. which Thai Nalanda Temple has participated in the revival and propagation of Buddhism in India until now. Problems encountered in the propagation of Buddhism in India at Wat Thai Nalanda are: 1) Restrictions on religious practices in India 2) Language problems in communicating with Indians 3) Indian social context problems 4) Problems in the management structure within the temple 5) the problem of the spread of the COVID-19 virus and 6) Climate Issues. Thai Nalanda Temple has a vision to bring Buddhism back to India. Therefore, the strategy for propagating Buddhism in India has been established as follows: Strategy 1. Creating people for the propagation of Buddhism Strategy 2. Building a branch temple of Wat Thai Nalanda Strategy 3. Pilgrimage Support Plan Strategy 4. Operational Planning of Thai Nalanda Temple.

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาความเป็นมาของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา 2) ศึกษาปัญหาอุปสรรคในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดไทยนาลันทา และ 3) เสนอยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดไทยนาลันทา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อให้ได้ข้อมูลสำคัญมาวิเคราะห์สรุปผลการวิจัย ผลการวิจัย พบว่า การเผยแผ่ในสมัยพุทธกาลมีวิธีการที่หลากหลายโดยเริ่มจากวิธีฆาตกรรม สู่ยุคหลังพุทธกาลมีการจัดตั้งภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ และมีการขยายงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาจนเป็นที่รู้จักไปทั่วโลก รวมถึงประเทศไทย ต่อมา มีการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในอินเดีย ซึ่งวัดไทยนาลันทาได้มีส่วนร่วมในการฟื้นฟูและเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียจนถึงปัจจุบัน ปัญหาที่พบในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียของวัดไทยนาลันทา คือ 1) ปัญหาข้อจำกัดในการปฏิบัติศาสนกิจในประเทศอินเดีย 2) ปัญหาการใช้ภาษาในการสื่อสารกับคนอินเดีย 3) ปัญหาสภาพบริบททางสังคมอินเดีย 4) ปัญหาโครงสร้างการจัดการภายในวัด 5) ปัญหาการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด - 19 และ 6) ปัญหาสภาพภูมิอากาศ วัดไทยนาลันทามีวิสัยทัศน์ที่จะนำพระพุทธศาสนากลับคืนสู่ประเทศอินเดีย จึงได้กำหนดยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย ดังนี้ ยุทธศาสตร์ที่ 1 การสร้างคนเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ยุทธศาสตร์ที่ 2 การสร้างวัดสาขาของวัดไทยนาลันทา ยุทธศาสตร์ที่ 3 แผนการรองรับคณะผู้แสวงบุญ ยุทธศาสตร์ที่ 4 การวางแผนการดำเนินงานของวัดไทยนาลันทา

1. บทนำ

พระพุทธศาสนาได้ถือกำเนิดขึ้นในสังคมอินเดีย โดยมีพระพุทธเจ้าเป็นศาสดาผู้ก่อตั้งศาสนา ภายหลังตรัสรู้แล้วพระพุทธองค์ได้เริ่มเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยการเสด็จไปสู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี เพื่อแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 และโปรดยสกุลบุตรพร้อมสหายอีก 54 คน จนบรรลุนิพพานแล้วอุปสมบทเป็นภิกษุ 60 รูปแรกในพระพุทธศาสนา ต่อมาภิกษุเหล่านั้นได้เป็นพระสาวกรุ่นแรกที่พระพุทธองค์ส่งไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยพระดำรัสว่า “จรถ ภิกขเว จาริกัม พุชฺชนหิตาย พุชฺชนสุขาย โลกานุกมปาย อตถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसान...” ซึ่งแปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย...”

การส่งพระสาวกไปเผยแผ่ศาสนาครั้งนั้น ทำให้พระพุทธศาสนาเริ่มเป็นที่รู้จักและยอมรับของสังคมอินเดียทุกระดับชนชั้น กระทั่งในพรรษาที่ 2 ของพระพุทธเจ้าหลังจากตรัสรู้ ได้ถือกำเนิดวัดเวฬุวันมหาวิหาร ซึ่งถือว่าเป็นวัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา โดยพระเจ้าพิมพิสารกษัตริย์ผู้ปกครองนครราชคฤห์ได้สร้างอารามถวายเพื่อเป็นที่ประทับจำพรรษาของพระบรมศาสดาและเหล่าภิกษุสงฆ์ และเป็นสถานที่เผยแผ่พระศาสนา ทำให้วัดกลายเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนานับแต่นั้นเป็นต้นมา

ต่อมา เมื่อพระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองขยายไปสู่แว่นต่าง ๆ จึงทำให้จำนวนวัดในพระพุทธศาสนาเพิ่มมากขึ้น พระพุทธองค์จึงให้คณะสงฆ์ช่วยกันจัดการบริหารงานภายในวัดต่าง ๆ เพื่อให้งานเผยแผ่พระพุทธศาสนาเจริญมั่นคงและขยายวงกว้างไปตามลำดับ จนกระทั่งภายหลังพุทธปรินิพพาน เหล่าพระสงฆ์

ยังคงใช้วัดเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะหลังจากสังคายนาครั้งที่ 3 เมื่อปี พ.ศ. 235 ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ได้ส่งสมณทูตจำนวน 9 สาย ไปประกาศพระพุทธศาสนายังดินแดนต่าง ๆ โดยเฉพาะสายที่ 8 ได้ส่งพระโสณเถระและพระอุตตรเถระไปเป็นสมณทูตในดินแดนสุวรรณภูมิ ได้แก่ ประเทศในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศไทยจึงได้รับพระพุทธศานานับแต่นั้นเป็นต้นมา

พระพุทธศาสนาในอินเดียยังคงรุ่งเรืองต่อเนื่อง เห็นได้จากความเจริญของมหาวิทยาลัยนาลันทา ซึ่งแต่เดิมบริเวณมหาวิทยาลัยแห่งนี้ พระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาประทับที่สวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐีในเขตเมืองนาลันทา อีกทั้งยังเป็นสถานที่ถือกำเนิดและนิพพานของพระสารีบุตร อัครสาวกของพระพุทธเจ้า หลังจากที่พระสารีบุตรนิพพานแล้ว บรรดาลูกศิษย์ของท่านได้ตั้งวัดขนาดเล็กไว้บริเวณนี้ ต่อมาได้มีการขยายวัดและเปิดเป็นสำนักเรียนขนาดใหญ่ โดยกษัตริย์อินเดียในแต่ละยุคและพุทธศาสนิกชนทั่วไปได้ให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาเรื่อยมา จนกระทั่งเกิดเป็นมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่แห่งแรกของโลก มีพระสงฆ์จากต่างประเทศเดินทางมาศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาที่มหาวิทยาลัยแห่งนี้จำนวนมาก ซึ่งมหาวิทยาลัยแห่งนี้เจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุดในยุคสมัยราชวงศ์ปาละ (ปี พ.ศ. 1303 – 1685) ก็ถึงคราวล่มสลายไปในปี พ.ศ. 1778 เพราะเกิดจากภัยทั้งภายในและภายนอกพระพุทธศาสนา ทำให้มหาวิทยาลัยนาลันทาและพระพุทธศาสนาเริ่มเสื่อมลงและสูญหายจากอินเดียนับแต่นั้นเป็นต้นมา

จนกระทั่ง พ.ศ. 2494 รัฐบาลแห่งรัฐพิหาร ประเทศอินเดีย ได้ตั้ง นวนาลันทา หรือ มหาวิทยาลัยนาลันทาใหม่ ขึ้น ณ ที่ใกล้มหาวิทยาลัยนาลันทาเก่า เพื่อเป็นการวานุสรณ์แห่งประวัติศาสตร์ทางการศึกษาอันเคยรุ่งโรจน์ในรัฐนี้แต่ครั้งเป็นแคว้นมคธในอดีตกาล โดยเริ่มจัดตั้งสถาบันการศึกษาสายบาลีที่นวนาลันทา เรียกว่า Nalanda Pali Institute เปิดสถานที่ทำการเมื่อต้นเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2497 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน โดยท่าน ดร.เจกัสสะปะ ได้ทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยการสถาบันการศึกษาแห่งนี้เป็นรูปแรก และได้เปิดการเรียนที่เน้นวิชาทางพระพุทธศาสนาเป็นหลัก

จากนั้นมีพระสงฆ์หลายประเทศรวมถึงพระสงฆ์ไทยด้วย ได้เดินทางไปศึกษาที่สถาบันนวนาลันทาแห่งนี้ แต่พระพุทธศาสนาก็ยังไม่เป็นที่ปรากฏยอมรับในสังคมอินเดีย จนกระทั่งวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2499 มีประชาชนวรรณะศูทรจำนวนนับล้านปฏิญาณตนนับถือพระพุทธศาสนาที่เมืองนาคปุระ แคว้นบอมเบย์ โดยการนำของ ดร. เอ็มเบดการ์ อดีตกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมคนแรกของอินเดีย ซึ่งเป็นคนวรรณะศูทร และในปีเดียวกันนั้น รัฐบาลอินเดียได้จัดงานฉลองพุทธยวดี 2500 ปีพระพุทธศาสนา จึงมีนโยบายปรับปรุงบำรุงสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา และได้เชิญประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเข้ามาร่วมสร้างวัดขึ้นในดินแดนแห่งนี้ ซึ่งประเทศไทยในสมัยนั้นมีจอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ได้จัดสรรงบประมาณดำเนินการสร้างวัดไทยพุทธคยาขึ้นที่เมืองคยา รัฐพิหาร เมื่อ พ.ศ. 2500 จากนั้นวัดไทยในประเทศอินเดียก็เริ่มเพิ่มจำนวนมากขึ้น

วัดไทยนาลันทา เป็นวัดไทยอีกแห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่ในเขตเมืองนาลันทา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย ติดกับสถาบันบาลีนาลันทา ซึ่งห่างจากมหาวิทยาลัยนาลันทาเก่าประมาณ 2 กิโลเมตร โดยท่านสังฆนายก ดร.เจกัสสะปะ อดีตผู้อำนวยการสถาบันบาลี ได้เห็นข้อวัตรปฏิบัติอันดีงามของพระนักศึกษาไทย จึงเกิดความเลื่อมใส

และได้อุทิศที่ดินพร้อมกับวิหารที่พักสงฆ์นานาชาติ 3 หลัง มอบให้คณะสงฆ์ไทย เมื่อ พ.ศ. 2517 โดยท่านสังฆนายก ดร.เจกีสสปะ ได้ขอร้องให้ ดร.พระมหานคร เขมปาสิ (ปัจจุบัน พระราชรัตนโมลี ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กทม.) และ ดร.วิเวกนันทะ นำเข้าพบเพื่อมอบที่ดินให้คณะสงฆ์ไทย โดยมีพระสุเมธาธิบติ ทัดตสุทธิมหาเถระ ครั้นดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมมหารัตนวัตร เจ้าอาวาสวัดไทยพุทธคยา (พ.ศ. 2500 - 2531) เป็นผู้รับไว้อย่างเป็นทางการ ถือได้ว่าวัดไทยนาลันทาเป็นวัดไทยแห่งแรกและแห่งเดียวในประเทศอินเดียที่ได้มาโดยไม่ต้องหาซื้อที่ดินเพื่อสร้างวัด

ปัจจุบันวัดไทยนาลันทา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย มีพระครูปริยัติธรรมวิเทศ, ดร. (พัน สุภาจาโร) เป็นเจ้าอาวาส (พ.ศ. 2551 - ปัจจุบัน) มีพื้นที่ 9 ไร่ ภายในวัดมีอาคารสถานที่สำหรับสวดมนต์ปฏิบัติธรรม มีที่พักสำหรับผู้เดินทางไปแสวงบุญในแดนพุทธภูมิ มีคลินิกรักษาโรค มีกิจกรรมแจกทานแก่ชาวบ้าน มีนโยบายที่จะนำพระพุทธศาสนาไปสู่ประเทศอินเดีย โดยการดำเนินกิจกรรมบรรพชาสามเณรเนื่องในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา สนับสนุนทุนการศึกษาแก่บุคลากรของวัด มีกิจกรรมศึกษาพระพุทธศาสนาวินัยอีก อีกทั้งยังได้ดำเนินโครงการขยายวัดสาขาเพิ่มอีก 3 แห่ง ได้แก่ วัดนวมินทรธัมมิกราช วัดโศการาม และวัดไทยโกลกัลตา เพื่อเป็นสถานที่รองรับคณะผู้เดินทางไปแสวงบุญในแดนพุทธภูมิและเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กลับคืนสู่ประเทศอินเดียอีกด้วย ซึ่งกิจกรรมและโครงการเหล่านี้เกิดขึ้นได้และดำเนินไปด้วยความยากลำบาก เพราะเผชิญกับปัญหาอุปสรรค เช่น การอยู่ในท่ามกลางสังคมที่เต็มไปด้วยความหลากหลายด้านวัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนา ลัทธิต่าง ๆ จำนวนมาก รวมถึงปัญหาด้านโครงสร้างการบริหารจัดการภายในวัด ซึ่งที่เห็นชัดคือการที่เจ้าอาวาสวัดไทยนาลันทาไม่ได้มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการบริหารจัดการงานต่าง ๆ ของวัด เพราะมีคำสั่งศาลเมืองปัญนะ รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย ที่ตัดสินมอบให้แม่ชีท่านหนึ่งซึ่งประจำอยู่วัดไทยนาลันทาหลายปีเป็นผู้ดูแลและบริหารงานวัดต่อจากเจ้าอาวาสรูปก่อนที่ได้มรณะลงเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ที่ผ่านมา เมื่อเจ้าอาวาสรูปปัจจุบันเข้ามาปฏิบัติงานต่อ จึงมีปัญหาอุปสรรคการดำเนินงานของวัดเกิดขึ้นอย่างเห็นได้ชัด แต่วัดไทยนาลันทาก็สามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยการดำเนินกิจกรรมโครงการต่าง ๆ ผ่านไปได้ด้วยดีเสมอมาจนถึงปัจจุบัน

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษารูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียตามแนวยุทธศาสตร์ แนวคิด และหลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดไทยนาลันทา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย เพื่อประโยชน์ต่อความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนาสืบไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาความเป็นมาของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

2.2 เพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรคในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดไทยนาลันทา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย

2.3 เพื่อเสนอยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดไทยนาลันทา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย

3. วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ มีพื้นที่วิจัย คือวัดไทยนาลันทา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย โดยมีการแบ่งขั้นตอนการดำเนินการวิจัยออกเป็น 6 ขั้นตอน ดังนี้

3.1 ศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทย รวมถึงคัมภีร์อรรถกถา โดยเลือกศึกษาเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย เพื่อให้ทราบถึงความเป็นมาของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และทำการศึกษาค้นคว้าเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียของวัดไทยนาลันทา

3.2 ลงพื้นที่สังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในสถานที่จริงและสถานการณ์จริง โดยการร่วมเป็นส่วนหนึ่งของบุคลากรวัดไทยนาลันทาในการดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย เพื่อให้ทราบถึงสภาพบริบททางสังคมและปัญหาอุปสรรคในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียของวัดไทยนาลันทา

3.3 นำข้อมูลจากการศึกษาเอกสารและการลงพื้นที่สังเกตการณ์ในสถานที่จริงมาวิเคราะห์ เพื่อจัดทำเครื่องมือการวิจัยคือ แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียของวัดไทยนาลันทา โดยมีผู้ทรงคุณวุฒิเป็นผู้เชี่ยวชาญในการพิจารณาตรวจสอบและปรับปรุงพัฒนาให้สมบูรณ์

3.4 ลงพื้นที่เก็บข้อมูลจากกลุ่มบุคคลผู้ให้ข้อมูลหลัก ประกอบด้วย

1) สัมภาษณ์เชิงลึกบุคคลผู้เกี่ยวข้องกับวัดไทยนาลันทา ได้แก่ 1) พระครูปริยัติธรรมวิเทศ, ดร. (พระมหาพิน สุภาจาโร) เจ้าอาวาสวัดไทยนาลันทา 2) บุคลากรของวัดไทยนาลันทา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย จำนวน 6 รูป/คน และ 3) ผู้ใช้บริการวัดไทยนาลันทา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย จำนวน 6 รูป/คน รวมทั้งหมด 13 รูป/คน โดยใช้เกณฑ์เจาะจงตามคุณสมบัติ คือสามารถให้ข้อมูลได้ มีประสบการณ์ด้านการบริหารเกี่ยวข้องกับวัดไทยนาลันทา

2) สทนากลุ่มจากตัวแทนผู้เกี่ยวข้องกับวัดไทยนาลันทา จำนวน 4 รูป/คน ได้แก่

พระครูปริยัติธรรมวิเทศ ดร.	เจ้าอาวาสวัดไทยนาลันทา ประเทศอินเดีย
พระอนุวิทย์ โฆสิตมณดี	ผู้แทนพระธรรมวิทยากรวัดไทยนาลันทา
พระใบฎีกาอมร โชติกุลโส	ผู้แทนพระธรรมทูตสายต่างประเทศ
แม่ชีเจนจิรา แซ่ตัน	ผู้แทนอาสาสมัครวัดไทยนาลันทา

3.5 วิเคราะห์ สังเคราะห์ เรียบเรียงข้อมูลยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียของวัดไทยนาลันทา และเขียนเป็นงานวิจัยเชิงพรรณนา โดยปรึกษาผู้ทรงคุณวุฒิ แล้วปรับปรุง แก้ไข เพื่อความถูกต้อง

3.6 สรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

4. ผลการวิจัย

4.1 ความเป็นมาของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้เริ่มขึ้นหลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วได้เสด็จสู่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี เพื่อแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ทั้ง 5 โปรตยสะกุลบุตรและสหาย จนกระทั่งในพรรษาที่ 1 ได้สาวก 60 รูป และได้ส่งพระสาวกเหล่านั้นไปประกาศพระพุทธศาสนายังดินแดนต่าง ๆ ต่อมาพระพุทธองค์ทรงวางหลักการ เป้าหมาย และวิธีการที่ชัดเจน เพื่อให้เหล่าสาวกนำไปใช้เป็นแนวทางในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งในสมัยพุทธกาลนั้นการเผยแผ่พระพุทธศาสนามีวิธีการที่หลากหลาย โดยเริ่มจากวิธีมุขปาฐะคือวิธีการบอกกันปากต่อปากสืบต่อกันมา ใช้เป็นหลักในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา จนทำให้พระพุทธศาสนาประดิษฐานตั้งมั่นในชมพูทวีป

ภายหลังพุทธกาล พระพุทธศาสนาได้ขยายออกสู่ดินแดนต่าง ๆ มีการจัดบันทึกหลักธรรมคำสอนลงใบลาน จัดทำเป็นหนังสือ และเผยแผ่หลักคำสอนลงตามสื่อต่าง ๆ มีการขยายงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาเรื่อยมาจนเป็นที่รู้จักไปทั่วโลก รวมถึงประเทศไทย ซึ่งพบว่ามีการพัฒนาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ สู่ยุคสมัยสุโขทัย อโยธยา ธนบุรี จนถึงยุคสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งในแต่ละยุคสมัยของไทยพบว่าการเผยแผ่พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทเป็นหลัก มีประวัติการเผยแผ่ทั้งเชิงรับ เช่น รับเอาพระพุทธศาสนาเถรวาทจากศรีลังกาเข้ามาเผยแผ่ในประเทศไทยในยุคสุโขทัย เป็นต้น และการเผยแผ่เชิงรุก คือ การส่งพระสงฆ์ไทยไปประกาศพระศาสนาในต่างประเทศ โดยเฉพาะปัจจุบันมีการนำพระพุทธศาสนาจากไทยสู่อินเดีย ซึ่งเริ่มเห็นชัดจากการที่รัฐบาลอินเดียประกาศเชิญชวนให้ชาวพุทธทั่วโลกเข้ามาสร้างวัดเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย ทำให้ประเทศไทยได้โอกาสเป็นส่วนหนึ่งในการร่วมฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเถรวาทให้กลับคืนสู่ประเทศอินเดียอีกครั้ง

วัดไทยนาลันทา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย ถือเป็นวัดไทยแห่งแรกในอินเดียที่รัฐบาลให้การยอมรับและถือกำเนิดขึ้นด้วยพลังศรัทธาของหลวงพ่อเจ. กัสสปะ ซึ่งเป็นภิกษุชาวอินเดีย ที่มอบที่ดินให้เป็นสมบัติของคณะสงฆ์ไทย เพื่อสร้างวัดให้เป็นศูนย์กลางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งทางวัดได้ดำเนินการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเรื่อยมา เห็นได้ชัดจากการจัดโครงการกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การสร้างศาสนทายาทที่มีการนำเด็กชาวอินเดียเข้ามาบวช รวมถึงการสร้างวัดสาขาเพิ่มเพื่อขยายงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เป็นที่รู้จักของชาวอินเดียมากยิ่งขึ้น เป็นต้น ถือว่าวัดไทยนาลันทาได้มีส่วนในการฟื้นฟูและเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียจนถึงปัจจุบัน

4.2 ปัญหาอุปสรรคในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดไทยนาลันทา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย

จากความศรัทธาของชาวอินเดียร่วมกับคณะพุทธศาสนิกชนทั้งชาวไทยและต่างประเทศที่ได้ร่วมกันก่อตั้งและสนับสนุนการดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดไทยนาลันทา นับตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ทำให้วัดไทยนาลันทาเป็นที่รู้จักและยอมรับของชาวอินเดียมากยิ่งขึ้น ถึงกระนั้นการดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาใน

ประเทศอินเดียของวัดไทยนาลันทา ยังคงมีปัญหาอุปสรรคที่ทำให้งานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย เป็นไปด้วยความยากลำบาก ซึ่งสรุปได้ 6 ประการ ดังนี้

1) ปัญหาข้อจำกัดในการได้รับอนุญาตให้ปฏิบัติศาสนกิจในประเทศอินเดีย คือ มีข้อกำหนดเกี่ยวกับพระธรรมทูตที่กำหนดให้ระยะเวลาในการปฏิบัติศาสนกิจในประเทศอินเดียในแต่ละครั้งมีน้อยเกินไป ทำให้การทำงานของพระธรรมทูตมีเวลาเวลาจำกัด ติดขัด ไม่เต็มที่ อีกทั้งยังไม่มีองค์กรหรือหน่วยงานใดชัดเจนที่รับผิดชอบเรื่องทุนสนับสนุนช่วยเหลือพระธรรมทูตสายต่างประเทศ จึงเป็นอีกส่วนหนึ่งที่ทำให้พระธรรมทูตไทย ปฏิบัติหน้าที่ในประเทศอินเดียได้ไม่นาน

2) ปัญหาการใช้ภาษาในการสื่อสารกับคนอินเดีย ซึ่งชาวไทยที่ปฏิบัติงานในประเทศอินเดีย สามารถใช้ภาษาฮินดีซึ่งเป็นภาษาถิ่นอินเดียเพียงเพื่อเอาตัวรอดในชีวิตประจำวันเท่านั้น ยังไม่สามารถใช้ภาษาฮินดีได้ในระดับการเทศน์ประกาศคำสอนทางพระพุทธศาสนาให้ชาวบ้านเข้าใจได้อย่างลึกซึ้ง

3) ปัญหาสภาพบริบททางสังคมอินเดียที่มีความแตกต่างจากสังคมไทย ทั้งภาษา ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมของชาวอินเดีย โดยเฉพาะเรื่องระบบชนชั้นวรรณะที่ยังคงแฝงอยู่ในวิถีชีวิต ชาวชนบท รวมถึงการที่วัดตั้งอยู่ท่ามกลางสังคมที่ไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนาด้วยจิตที่เลื่อมใสศรัทธา ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคในการดำเนินงานตามแผนยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย

4) ปัญหาโครงสร้างการจัดการภายในวัด คือการที่พระครูปริยัติธรรมวิเทศ ผู้เข้ามาปฏิบัติหน้าที่เจ้าอาวาสวัดไทยนาลันทาตั้งแต่ พ.ศ. 2551 เป็นต้นมา ไม่มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการบริหารจัดการวัด เนื่องจากศาลเมืองปัญนะ รัฐพิหาร มีคำสั่งให้แม่ชีอารีย์ ผ่องใส ซึ่งเป็นผู้อาศัยอยู่วัดแห่งนี้มานานกว่า เป็นผู้ดูแลบริหารวัด อีกทั้งแม่ชีท่านนี้ไม่ยอมรับนับถือเจ้าอาวาสและมักจะขัดขวางการทำงานของเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน ทำให้การดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นไปด้วยความยากลำบาก จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2561 แม่ชีท่านนี้ได้ถึงแก่กรรม การบริหารจัดการภายในวัดเริ่มเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้นตามลำดับ แม้จะเริ่มมีการวางระบบการทำงานที่ดีขึ้น แต่ก็ต้องหยุดชะงักลงเพราะการระบาดของโรคโควิด-19 ซึ่งจะได้กล่าวในข้อต่อไป

5) ปัญหาการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด - 19 ที่เริ่มระบาดในประเทศอินเดียครั้งแรกเมื่อปลายเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2563 จนในเวลาต่อมารัฐบาลอินเดียประกาศปิดประเทศในวันที่ 13 มีนาคม 2563 และประกาศล็อกดาวน์ในอีกไม่กี่วันจากนั้นมา ส่งผลกระทบต่อการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของวัด ทั้งการเดินทางเข้าออกประเทศอินเดียของบุคลากรวัดและนักแสวงบุญมีปัญหาไปด้วย ทำให้การดำเนินงานวัดทุกอย่างหยุดชะงักไปเกือบปีครึ่ง ถึงแม้จะมีการเปิดประเทศในเวลาต่อมา แต่การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของวัดรวมถึงการเดินทางเข้าออกประเทศอินเดียต้องอยู่ภายใต้มาตรการควบคุมโรคระบาด จึงเป็นอุปสรรคที่ทำให้การดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียยังคงเป็นไปด้วยความยากลำบากและล่าช้าต่อไป

6) ปัญหาสภาพภูมิอากาศ คือ ประเทศอินเดียมีสภาพอากาศที่ร้อนจัดในฤดูร้อนและหนาวจัดในฤดูหนาว ซึ่งอากาศจะร้อนและหนาวยิ่งกว่าประเทศไทยมาก ทำให้ชาวไทยที่ปฏิบัติงานในวัดไทยนาลันทาต้อง

เผชิญและพยายามปรับตัวให้เข้ากับสภาพอากาศที่ไม่เป็นใจในการใช้ชีวิตเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย

จากปัญหาอุปสรรคทั้ง 6 ประการนี้ ปัญหา 4 ข้อแรก เป็นปัญหาที่เกิดจากการดำเนินการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ส่วนอีก 2 ข้อหลัง เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ซึ่งปัญหาอุปสรรคทั้งหมดนี้ ส่งผลให้การดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยของวัดไทยนาลันทาเป็นไปด้วยความยากลำบาก

4.3 ยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาของวัดไทยนาลันทา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย

วัดไทยนาลันทามีวิสัยทัศน์ที่จะนำพระพุทธศาสนากลับคืนสู่ประเทศไทย โดยดำเนินการเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งเชิงรุกและเชิงรับ และได้ตั้งเป้าหมายไว้คือระยะเวลาภายใน 10 ปี คนอินเดียจะต้องรู้จักและเข้าใจพระพุทธศาสนา รวมถึงต้องสามารถทำให้คนอินเดียรู้จักพระภิกษุสามเณร และตักบาตรพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนาด้วยจิตเลื่อมใสและด้วยใจศรัทธา จนนำไปสู่การกำหนดยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ซึ่งประกอบด้วย 4 ยุทธศาสตร์ 12 กลยุทธ์ ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ 1 การสร้างบุคลากรเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ประกอบด้วย 4 กลยุทธ์ ดังนี้

1) กลยุทธ์การสร้างบุคลากรในพื้นที่

มีการนำเด็กชาวอินเดียเข้ามาบวชสามเณรทุกปี มีการส่งเสริมให้สามเณรได้ศึกษาเรียนรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม นอกจากนี้ยังได้นำชาวบ้านอินเดียในพื้นที่รอบวัดเข้ามาเป็นเจ้าหน้าที่พนักงานของวัด และได้ฝึกให้เรียนรู้งานต่าง ๆ ภายในวัด ซึ่งทั้งสามเณรและพนักงานชาวอินเดียเหล่านี้ถือเป็นบุคลากรที่มีบทบาทสำคัญในการดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย

2) กลยุทธ์การสร้างบุคลากรไทย

บุคลากรไทยมีทั้งพระธรรมทูต นิสิตปฏิบัติศาสนกิจ รวมถึงเจ้าหน้าที่จิตอาสาทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต ที่ปฏิบัติศาสนกิจอยู่วัดไทยนาลันทา ได้มีการฝึกพัฒนาให้มีความรู้และเข้าใจในการทำงานด้านต่าง ๆ โดยยึดคติการทำงานที่ว่า “ไม่มีไม่ได้ ไม่ได้ไม่มี ไม่เป็นไม่ได้ ต้องได้ต้องเป็น” หมายความว่า ทุกรูปคน ต้องฝึกทำงานทุกด้านทั้งที่ตนถนัดและไม่ถนัดให้เกิดมีผลงานให้ได้และให้เป็นงานกันทุกคน จนสามารถทำงานทดแทนกันได้ ในยามที่จำเป็น และยังได้ส่งเสริมทุนการศึกษาแก่บุคลากรไทยที่สนใจศึกษาต่อที่ประเทศอินเดีย ถือเป็นอีกหนึ่งจุดเด่นของวัดไทยนาลันทาในการสร้างบุคลากรไทยเพื่องานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย

3) กลยุทธ์การสร้างเสริมสมรรถนะพระธรรมวิทยากร

มีการสร้างพระธรรมวิทยากรประจำวัดไทยนาลันทา เพื่อรองรับคณะผู้แสวงบุญที่เดินทางมานมัสการสังเวชนียสถานในประเทศไทยและเนปาล โดยให้พระสงฆ์ที่ปฏิบัติศาสนกิจในวัดไทยนาลันทาหมั่นแสวงหาความรู้เกี่ยวกับพุทธประวัติ ประวัติศาสตร์ สังคมวัฒนธรรมอินเดีย รวมถึงการฝึกอบรมเสริมความรู้เกี่ยวกับเทคนิควิธีการเป็นพระธรรมวิทยากรที่ดี เป็นการเรียนรู้ภาคทฤษฎีก่อนที่จะลงพื้นที่สังเกตการณ์และฝึก

ปฏิบัติงานภาคสนามในสถานการณ์และสถานที่จริง เพื่อให้เกิดความชำนาญและเป็นพระธรรมวิทยากรที่มีคุณภาพ

4) กลยุทธ์การสร้างจิตศรัทธาปลูกจิตสำนึกชาวพุทธ

เริ่มจากการมุ่งเน้นให้บุคลากรของวัดตั้งอยู่ในกรอบศีลธรรม มีวัตรปฏิบัติที่งดงาม เพื่อให้เกิดความเคารพและเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้พบเห็น และมีการส่งพระธรรมวิทยากรออกบรรยายเรื่องราวพุทธประวัติแก่คณะผู้แสวงบุญที่เดินทางไปนมัสการสังเวชนียสถานทั้งในประเทศอินเดียและเนปาล เพื่อให้คณะชาวพุทธผู้แสวงบุญเกิดความปิติศรัทธา ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของพระพุทธศาสนา จนเกิดความรักความหวงแหนและพร้อมที่จะสนับสนุนผลักดันให้พระพุทธศาสนากลับมาตั้งมั่นในอินเดียอีกครั้ง อีกทั้งยังได้เชิญชวนพุทธศาสนิกชนทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติได้ร่วมกันจัดหากองทุนเพื่อใช้ในการบริหารงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย ซึ่งประกอบด้วยกองทุนเพื่อการศึกษา กองทุนคลินิกรักษาโรค กองทุนเพื่อการบริหารงานทั่วไปของวัด รวมถึงกองทุนจัดซื้อที่ดินเพื่อขยายพื้นที่เพิ่มเติมของวัดไทยนาลันทาและวัดสาขาของวัดไทยนาลันทา

ยุทธศาสตร์ที่ 2 การสร้างวัดสาขาของวัดไทยนาลันทา ประกอบด้วย 3 กลยุทธ์ ดังนี้

1) กลยุทธ์การกำหนดวัตถุประสงค์ในการสร้างวัด

การสร้างวัดสาขาของวัดไทยนาลันทามีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) รองรับคณะผู้แสวงบุญทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติที่เดินทางจาริกแสวงบุญตามเส้นทางสังเวชนียสถานในประเทศอินเดีย 2) รองรับการใช้งานเป็นจุดศูนย์รวมชาวพุทธในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนาในอนาคต และ 3) เผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เป็นที่รู้จักแก่ชาวอินเดียในพื้นที่ต่าง ๆ มากขึ้น

2) กลยุทธ์การกำหนดพื้นที่จัดตั้งวัดสาขาของวัดไทยนาลันทา

มีหลักการพิจารณาหาซื้อที่ดินในการจัดตั้งวัดสาขา คือ วัดสาขาของวัดไทยนาลันทาจะตั้งอยู่ในเส้นทางนมัสการสังเวชนียสถานของเหล่านักแสวงบุญ อีกประการคือ สถานที่ตั้งของวัดจะอยู่ในเขตชุมชนที่ห่างไกลจากพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นการนำพระพุทธศาสนาเข้าไปเผยแผ่ให้ชาวบ้านในพื้นที่นั้น ๆ ได้รู้จักพระพุทธศาสนามากขึ้น

3) กลยุทธ์การสร้างจุดเด่นและความสำคัญของวัดสาขาของวัดไทยนาลันทา

(1) วัดนวมินทรธัมมิมราช มีจุดที่น่าสนใจคือการสร้างพระพุทธรูปที่ใหญ่ที่สุดในอินเดียนามว่า “สมเด็จพระพุทธนวมินทร์ 26 พุทธยันตี ศรีนวมินทรธัมมิมราช” สร้างจากหินทรายแดงชนิดเดียวกันกับเสาหินพระเจ้าอโศกมหาราช มีความสูง 108 ฟุต โดยได้ฐานพระเป็นห้องโถงโล่งกว้างสำหรับบรรจุคนได้ประมาณ 1,000 คน ซึ่งคาดการณ์ว่าจะได้ใช้เป็นสถานที่จัดประชุมระดับนานาชาติในอนาคต รวมถึงจัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

(2) วัดอโศการาม แม้จะเป็นวัดขนาดเล็ก ไม่มีที่พักค้างคืนสำหรับผู้แสวงบุญ แต่มีพื้นที่เพียงพอสำหรับรองรับคณะผู้แสวงบุญมากถึง 100 ท่านที่สามารถแวะมาพักผ่อนคลายอิริยาบถ หรือพักรับประทานอาหารในระหว่างเดินทางแสวงบุญได้

(3) วัดไทยโกลกัลตา มีจุดที่น่าสนใจคือเป็นวัดที่อยู่ใกล้สนามบินโกลกัลปตา เมื่อสร้างแล้วเสร็จ จะเป็นสถานที่รองรับคณะผู้แสวงบุญบางคณะเลือกที่จะลงที่สนามบินโกลกัลตาเพื่อรอทำการต่อเครื่องไปสนามบินอื่น

ยุทธศาสตร์ที่ 3 แผนการรองรับคณะผู้แสวงบุญ ประกอบด้วย 3 กลยุทธ์ ดังนี้

1) กลยุทธ์การให้บริการคณะผู้แสวงบุญ

มีการสร้างสภาพแวดล้อมให้เกิดความเหมาะสมกับการให้บริการคณะผู้แสวงบุญ โดยนำหลักสัปปายะ 7 มาปรับใช้ ได้แก่

- (1) อาวาสสัปปายะ มีการพัฒนาปรับปรุงอาคารสถานที่อย่างสม่ำเสมอ
- (2) โคจรสัปปายะ วัดตั้งอยู่ในเขตชุมชน และตั้งอยู่ในเส้นทางสังเวชนียสถาน
- (3) ภัตตสัปปายะ บุคลากรของวัดสื่อสารกับคณะผู้แสวงบุญที่เข้ามาใช้บริการด้วยวาจาที่อ่อนหวาน ถูกกาลเทศะ ไม่กล่าวโทษให้ร้ายใคร สนทนาแต่เรื่องที่ดีมีประโยชน์ ไม่ชักชวนมอมเมาไปในทางที่ผิด

(4) บุคคลสัปปายะ มีการมอบหมายงานให้บุคลากรของวัดได้ปฏิบัติหน้าที่ตามความสามารถและเหมาะสม

(5) โภชนสัปปายะ มีการจัดอาหารของเคี้ยวของฉันที่เหมาะสมกับคณะผู้แสวงบุญ

(6) อุตสัปปายะ มีการปรับภูมิทัศน์ภายในวัดอย่างต่อเนื่อง

(7) อิริยาปถสัปปายะ มีการจัดพื้นที่เป็นสัดส่วน ไม่คับแคบอัดอัดเกินไป

2) กลยุทธ์การทำงานร่วมกันเพื่อรองรับคณะผู้แสวงบุญ

วัดไทยนาลันทาได้มีการแบ่งภาระหน้าที่ในการปฏิบัติงานฝ่ายต่าง ๆ ได้แก่ ฝ่ายประชาสัมพันธ์ ฝ่ายอาคารสถานที่ ฝ่ายอาหารและเครื่องดื่ม และฝ่ายศาสนพิธี โดยมีการจัดบุคลากรให้เหมาะสมกับการทำหน้าที่แต่ละฝ่าย และทุกฝ่ายสามารถทำงานทดแทนกันได้เป็นอย่างดี

3) กลยุทธ์การส่งพระธรรมวิทยากรออกไปบรรยายแก่คณะผู้แสวงบุญ

วัดไทยนาลันทามีพระธรรมวิทยากรที่พร้อมปฏิบัติหน้าที่เสมอ เป็นการเผยแผ่เชิงรุก โดยการส่งพระธรรมวิทยากรออกไปบรรยายนอกสถานที่แก่คณะผู้แสวงบุญคณะต่าง ๆ ที่ติดต่อเข้ามา ซึ่งการทำเช่นนี้ นอกจากคณะผู้แสวงบุญจะได้รับประโยชน์แล้ว ยังถือเป็นการนำพระพุทธศาสนาไปปรากฏให้ชาวอินเดียได้เห็น ได้สัมผัสถึงพลังศรัทธาอันแรงกล้าของชาวพุทธที่เดินทางไปแสวงบุญในเส้นทางสังเวชนียสถานอีกด้วย

ยุทธศาสตร์ที่ 4 การวางแผนการดำเนินงานของวัดไทยนาลันทา ประกอบด้วย 2 กลยุทธ์ ดังนี้

1) กลยุทธ์การวางแผนการดำเนินงานระยะสั้น (แผนงานประจำปี)

เป็นการวางแผนงานระยะสั้นคือภายในหนึ่งปี วัดไทยนาลันทาได้ดำเนินการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามแผนงานที่กำหนดไว้ ได้แก่ แผนงานรองรับคณะผู้แสวงบุญ แผนการจัดกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา แผนการสร้างศาสนทายาท แผนการจัดกิจกรรมตามเทศกาลวันสำคัญต่าง ๆ แผนการจัดการเรียนการสอนนักเรียนและสอบธรรมสนามหลวง แผนการจัดการเรียนการสอนภาษาไทยให้แก่สามเณรในช่วงเข้าพรรษา แผนการช่วยเหลือสงเคราะห์ประชาชน และแผนงานบูรณปฏิสังขรณ์และปรับปรุงทัศนียภาพในวัด

2) กลยุทธ์การวางแผนการดำเนินงานระยะยาว พ.ศ. 2560-2569 (10 ปี)

เป็นการวางแผนงานระยะยาวคือภายใน 10 ปี วัดไทยนาลันทาได้ดำเนินการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามแผนงานที่กำหนดไว้ 4 ด้าน ได้แก่ (1) ด้านการพัฒนาศาสนบุคคล (2) ด้านการพัฒนา ศาสนสถาน (3) ด้านการพัฒนาการศึกษา และ (4) ด้านการสงเคราะห์ชุมชน

องค์ความรู้ใหม่

1. วัดไทยนาลันทามียุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้งเชิงรุกและเชิงรับ

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุก ได้ดำเนินการดังนี้

- 1) ลงพื้นที่บริจาคทานให้แก่ชาวบ้านในหมู่บ้านและหน่วยงานราชการต่าง ๆ รอบวัด เพื่อเป็นการประสานสืบทอดภูมิตรนอกบ้าน สร้างมิตรภาพที่ดีระหว่างวัดไทยกับชาวอินเดียในเขตเมืองนาลันทา
- 2) นำสามเณรออกมารับบิณฑบาตในหมู่บ้าน เพื่อเป็นการนำภาพความเป็นพระพุทธศาสนาให้ปรากฏต่อสายตาสังคมอินเดีย
- 3) นำสามเณรออกไปศึกษาเรียนรู้นอกสถานที่ รวมถึงเดินทางแสวงบุญสังเวชนียสถาน ส่วนมากใช้วิธีการเดินธรรมาศรา เพื่อเป็นการประกาศพระศาสนาให้ชาวอินเดียที่อาศัยอยู่ตามเส้นทางและสถานที่ต่าง ๆ ได้พบเห็น ได้รู้จัก และเป็นแรงบันดาลใจให้ยากเรียนรู้อยากเห็นและอยากเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งพระพุทธศาสนา
- 4) การสร้างวัดสาขาในพื้นที่นอกเมืองนาลันทา โดยมีวัตถุประสงค์หลักคือการรองรับคณะผู้แสวงบุญ และเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เป็นที่รู้จักของชาวอินเดียที่อยู่นอกเขตเมืองนาลันทา
- 5) ส่งสามเณรวัดไทยนาลันทาซึ่งเป็นชาวอินเดียไปปฏิบัติงานตามวัดสาขาของวัดไทยนาลันทา รวมถึงตามวัดไทยต่าง ๆ ในประเทศอินเดีย
- 6) การส่งพระธรรมวิทยากรออกไปบรรยายให้แก่คณะผู้แสวงบุญ ในฤดูกาลแสวงบุญ เพื่อให้คณะผู้แสวงบุญได้รู้ได้เข้าใจและเกิดความเลื่อมใสศรัทธาที่มั่นคงในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น รวมถึงเข้าใจความเป็นอินเดียมากขึ้น ถือเป็นหนึ่งในกรเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกของวัดไทยนาลันทาให้ปรากฏต่อสายตาชาวอินเดียในทุกพื้นที่ที่เดินทางไปแสวงบุญ

บุคลากรชาวไทยที่ประจำอยู่วัดไทยนาลันทาต้องเดินทางกลับประเทศทั้งหมด แต่กิจกรรมของวัดยังดำเนินต่อไปได้ ทั้งนี้เป็นผลจากโครงการสร้างศาสนทายาทบรรพชาสามเณรชาวอินเดียที่จัดขึ้นทุกปี ซึ่งสามเณรเหล่านี้บางส่วนไม่ได้ลาสิกขา จึงเป็นกำลังหลักในการดำเนินงานของวัด และยังคงช่วยเหลืองานของวัดไทยต่าง ๆ ที่ขาดบุคลากรในการทำงานอีกด้วย ถือได้ว่าวัดไทยนาลันทาไม่เคยขาดบุคลากรในการทำงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย

นอกจากนี้พระครูปริยัติธรรมวิเทศ เจ้าอาวาสวัดไทยนาลันทายังรู้จักบริหารวางแผนการใช้คนให้ถูกกับงาน เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย แต่อย่างไรก็ตามยังมีการวางแผนสำรองคือมีนโยบายส่งเสริมให้บุคลากรของวัดได้ฝึกทำงานในหลายด้าน เพื่อที่สามารถทำงานทดแทนกันได้เมื่อถึงคราวที่ขาดแคลนบุคลากร อย่างนี้เป็นต้น

2) บุคลากรมีคุณภาพ

วัดไทยนาลันทาไม่เคยขาดบุคลากรการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพราะมีบุคลากรที่มีคุณภาพ ซึ่งประกอบด้วย

1) พระครูปริยัติธรรมวิเทศ,ดร. (พัน สุภาจาโร) เจ้าอาวาสวัดไทยนาลันทา เป็นผู้มีความสามารถเชี่ยวชาญในการทำงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย โดยเฉพาะการใช้ภาษาฮินดีและภาษาอังกฤษในการสื่อสาร เป็นได้จากการเป็นส่วนหนึ่งในการจัดทำหลักสูตรนิกธรรมและร่วมแปลเนื้อหาในหนังสือนิกธรรมภาคภาษาไทยมาเป็นภาษาฮินดี เพื่อให้สามเณรชาวอินเดียได้ศึกษา และนอกจากนี้ยังมีความสามารถในการสร้างมิตรภาพที่ดีกับชุมชนจนเป็นที่ยอมรับนับถือของชาวอินเดียที่อาศัยอยู่ในเขตรอบวัดไทยนาลันทา

2) พระธรรมทูตไทย ที่ผ่านการอบรมจากศูนย์ฝึกอบรมพระธรรมทูตสายต่างประเทศ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

3) พระธรรมวิทยากร ที่ผ่านการฝึกอบรมจากวัดไทยพุทธคยา เพื่อเตรียมพร้อมสำหรับการรองรับคณะผู้แสวงบุญที่เดินทางมานมัสการสังเวชนียสถานในประเทศอินเดียและเนปาล

4) นิสิตปฏิบัติศาสนกิจ เป็นพระสงฆ์ไทยที่กำลังศึกษาอยู่ในระดับมหาวิทยาลัย และอยู่ในช่วงปฏิบัติศาสนกิจก่อนเข้ารับปริญญาบัตรทั้งของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ทั่วประเทศ ซึ่งทางวัดมีการติดต่อประสานงานกับคณาจารย์เจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งเพื่อขอให้ส่งพระนิสิตมาปฏิบัติศาสนกิจที่วัดไทยนาลันทาประเทศอินเดีย

5) สามเณร ซึ่งเป็นชาวอินเดีย เป็นลูกชาวบ้านในพื้นที่รอบวัด ที่เข้าร่วมโครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อนในทุก ๆ ปี และผ่านการคัดเลือกหลังสิ้นสุดโครงการ โดยในแต่ละปีมีการคัดเลือกสามเณรประมาณ 10 - 20 รูป จากการโครงการบรรพชาสามเณร เพื่อเป็นกำลังในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา อีกทั้งยังเป็นจุดเด่นของวัดไทยนาลันทาที่สามารถดึงเอาเด็กชาวอินเดียเข้ามาบวชเป็นประจำทุกปี จนเป็นที่รู้กันว่าหากอยากเห็นสามเณรชาวอินเดียต้องมาที่วัดไทยนาลันทา

6) จิตอาสาชาวไทย มีทั้งคุณุหุสัและบรรพชิตที่มีจิตศรัทธาอาสาสมัครเดินทางจากประเทศไทยมาช่วยปฏิบัติงานที่วัดไทยนาลันทา ประเทศอินเดีย มีทั้งที่อยู่ช่วยงานในระยะสั้นไม่เกิน 1 เดือน และอยู่ระยะยาว 3-6 เดือน

7) เจ้าหน้าที่พนักงานชาวอินเดีย ซึ่งเป็นชาวบ้านพื้นที่ใกล้เคียงที่ทางวัดจ้างเข้ามาช่วยงานต่าง ๆ ภายในวัด

3) ถึงพร้อมด้วยกัลยาณมิตร

การดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียของวัดไทยนาลันทาดำเนินไปได้ด้วยดีเสมอมาเพราะได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากกัลยาณมิตรซึ่งมีทั้งชาวไทย และชาวอินเดียในพื้นที่รอบวัด รวมถึงชาวพุทธทั่วโลกที่ได้มีโอกาสแวะเข้ามาทำบุญที่วัดไทยนาลันทา ซึ่งวัดไทยนาลันทาได้ทำการผูกมิตรปิดศัตรู สร้างความสัมพันธ์อันดีมีเครือข่ายในการทำงานรอบด้าน วัดไทยนาลันทาจึงมีกัลยาณมิตรที่ดีพร้อมสนับสนุนช่วยเหลือ โดยเฉพาะกัลยาณมิตรชาวไทยซึ่งถือเป็นหัวใจหลักในการช่วยเหลือสนับสนุนการดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย เห็นได้จากการจัดโครงการต่าง ๆ เช่น โครงการบรรพชาสามเณรชาวอินเดีย โครงการสายธารน้ำใจไทยสู่ชาวอินเดีย โครงการขยายวัดสาขาของวัดไทยนาลันทา เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนี้ได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือทั้งทุนทรัพย์ และบุคลากรจากประเทศไทยเป็นหลักในการดำเนินงาน

นอกจากนี้ยังมีกัลยาณมิตรที่สำคัญที่ขาดไม่ได้คือกัลยาณมิตรจากชาวอินเดียที่อาศัยอยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตพื้นที่รอบวัดไทยนาลันทา โดยเฉพาะสามเณรชาวอินเดียรวมถึงเจ้าหน้าที่จิตอาสาและพนักงานชาวอินเดียที่เข้ามาทำงานภายในวัดไทยนาลันทา ถือเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการดำเนินงานของวัด เพราะบุคคลเหล่านี้จะสามารถติดต่อประสานงานและเป็นตัวกลางที่มีส่วนเชื่อมความสัมพันธ์ที่ดีให้วัดไทยนาลันทากับชุมชนที่อยู่ในพื้นที่รอบวัด

คุณสมบัติของนักเผยแผ่พระพุทธศาสนาทั้ง 3 ประการนี้ เป็นความโดดเด่นและมีความสำคัญอย่างยิ่งของการดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย แม้จะเผชิญกับปัญหาอุปสรรคใด ๆ ก็ตาม ก็สามารถผ่านพ้นและดำเนินการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียได้ด้วยดีเสมอมาจนถึงปัจจุบัน

5. สรุป

ในสมัยพุทธกาล มีวิธีการเผยแผ่พระศาสนาที่หลากหลายโดยเริ่มจากวิธีมุขปาฐะ คือวิธีการบอกกันปากต่อปากสืบกันมา ภายหลังพุทธกาลมีการจดบันทึกคำสอนลงใบลาน จัดทำเป็นหนังสือ และมีการขยายงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาจนเป็นที่รู้จักไปทั่วโลก รวมถึงประเทศไทย ซึ่งมีพัฒนาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตั้งแต่มุขปาฐะก่อนประวัติศาสตร์ สู่ยุคสมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี จนถึงยุคสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นยุคที่มีการนำพระพุทธศาสนาจากประเทศไทยกลับไปเผยแผ่ในประเทศอินเดีย โดยเฉพาะวัดไทยนาลันทา ซึ่งเป็นวัดไทยแห่งแรกในประเทศอินเดียที่รัฐบาลให้การยอมรับและถือกำเนิดขึ้นด้วยพลังศรัทธาของชาวอินเดีย ที่มอบที่ดินให้เป็นสมบัติของคณะสงฆ์ไทย เพื่อใช้ในการฟื้นฟูและเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียจนถึงปัจจุบัน

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียของวัดไทยนาลันทาที่ดำเนินการมาจนถึงปัจจุบัน พบว่ามีปัญหาอุปสรรคในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย ได้แก่ 1) ปัญหาข้อจำกัดในการได้รับอนุญาตให้ปฏิบัติศาสนกิจในประเทศอินเดีย 2) ปัญหาการใช้ภาษาในการสื่อสารกับคนอินเดีย 3) ปัญหาสภาพบริบททางสังคมอินเดียที่มีความแตกต่างจากสังคมไทย 4) ปัญหาโครงสร้างการจัดการภายในวัด 5) ปัญหาการแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด – 19 และ 6) ปัญหาสภาพภูมิอากาศ

วัดไทยนาลันทามีวิสัยทัศน์ที่จะนำพระพุทธศาสนากลับคืนสู่ประเทศอินเดีย จึงได้กำหนดยุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย โดยมี 4 ยุทธศาสตร์ 12 กลยุทธ์ดังนี้ ยุทธศาสตร์ที่ 1 การสร้างคนเพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ประกอบด้วย 4 กลยุทธ์ ได้แก่ 1) กลยุทธ์การสร้างบุคลากรในพื้นที่ 2) กลยุทธ์การสร้างบุคลากรไทย 3) กลยุทธ์การสร้างเสริมสมรรถนะพระธรรมวิทยากร และ 4) กลยุทธ์การสร้างจิตศรัทธาปลูกจิตสำนึกชาวพุทธ ยุทธศาสตร์ที่ 2 การสร้างวัดสาขาของวัดไทยนาลันทา ประกอบด้วย 3 กลยุทธ์ ได้แก่ 1) กลยุทธ์การกำหนดวัตถุประสงค์ในการสร้างวัด 2) กลยุทธ์การกำหนดพื้นที่จัดตั้งวัดสาขาของวัดไทยนาลันทา และ 3) กลยุทธ์การสร้างจุดเด่นและความสำคัญของวัดสาขาของวัดไทยนาลันทา ยุทธศาสตร์ที่ 3 แผนการรองรับคณะผู้แสวงบุญ ประกอบด้วย 3 กลยุทธ์ ได้แก่ 1) กลยุทธ์การให้บริการคณะผู้แสวงบุญ 2) กลยุทธ์การทำงานร่วมกันเพื่อรองรับคณะผู้แสวงบุญ และ 3) กลยุทธ์การส่งพระธรรมวิทยากรออกไปบรรยายแก่คณะผู้แสวงบุญ ยุทธศาสตร์ที่ 4 การวางแผนการดำเนินงานของวัด ไทยนาลันทา ประกอบด้วย 2 กลยุทธ์ ได้แก่ 1) กลยุทธ์การวางแผนการดำเนินงานระยะสั้น และ 2) กลยุทธ์การวางแผนการดำเนินงานระยะยาว

6. ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) พระธรรมทูตไทยที่เดินทางไปปฏิบัติศาสนกิจในประเทศอินเดียมีกำหนดระยะเวลาการทำงานเพียง 3-6 เดือน ซึ่งน้อยเกินไป ทำให้การดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียไม่ต่อเนื่อง ดังนั้นควรมีนโยบายกำหนดให้พระธรรมทูตไทยมีระยะเวลาในการปฏิบัติศาสนกิจในประเทศอินเดียอย่างน้อย 6 เดือนถึง 1 ปีขึ้นไป เพื่อให้การดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียมีความต่อเนื่อง

2) ส่งเสริมให้มีการจัดตั้งองค์กรหรือหน่วยงานที่รับผิดชอบเกี่ยวกับกองทุนสนับสนุนช่วยเหลือพระธรรมทูตไทยสายที่ปฏิบัติศาสนกิจในต่างประเทศ เพราะปัจจุบันยังไม่มีองค์กรหรือหน่วยงานใดที่มีความชัดเจนในเรื่องนี้

3) มหาวิทยาลัยสงฆ์ต่าง ๆ ในประเทศไทย ควรมีการกำหนดระเบียบข้อบังคับที่ชัดเจนเกี่ยวกับการส่งนิสิตไปปฏิบัติศาสนกิจในประเทศอินเดีย รวมถึงกำหนดนโยบายแผนการพัฒนานิสิตสำหรับการปฏิบัติศาสนกิจในประเทศอินเดีย และควรมีการส่งนิสิตไปปฏิบัติศาสนกิจในประเทศอินเดียอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างเครือข่ายระหว่างมหาวิทยาลัยสงฆ์กับวัดไทยในประเทศอินเดีย

4) วัดไทยในประเทศอินเดียหลายแห่งควรส่งเสริมการสร้างศาสนทายาท โดยการชักชวนให้เด็กชายชาวอินเดียเข้ามาบวชเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนา โดยการจัดโครงการบรรพชาสามเณรชาวอินเดียอย่างต่อเนื่อง

รวมถึงส่งเสริมให้สามเณรได้เรียนรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม เพื่อให้เกิดความรู้และเข้าใจในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา หรืออาจส่งสามเณรชาวอินเดียเข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย เพื่อนำกลับไปเผยแผ่คัมภีร์ในประเทศอินเดีย

ข้อเสนอแนะในการนำผลไปใช้

1) ควรส่งเสริมการเรียนภาษาสันสกฤต ซึ่งเป็นภาษาท้องถิ่นอินเดีย รวมถึงขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมอินเดียให้กับบุคลากรผู้จะเดินทางไปปฏิบัติงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย เพื่อเตรียมความพร้อมก่อนเดินทางไปปฏิบัติศาสนกิจในสถานที่จริง

2) มหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทย ที่มีความประสงค์จะส่งพระนิสิตไปปฏิบัติศาสนกิจในประเทศไทย ควรมีการจัดประชุมฝึกอบรมความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการใช้ชีวิตในประเทศไทย เพื่อสร้างความมั่นใจแก่นิสิตที่จะเดินทางไปปฏิบัติศาสนกิจในประเทศไทย

3) บุคคลที่ประสงค์จะเดินทางไปช่วยงานพระศาสนาในประเทศไทย ทั้งที่เป็นภุชงค์และบรรพชิต ควรเดินทางไปเป็นคณะอย่างน้อยสองคนขึ้นไป หรือหากต้องไปคนเดียว ควรมีคนรู้จักที่ประจำอยู่วัดที่ตนจะไปปฏิบัติงานในประเทศไทย เพื่อให้เกิดความคุ้นเคยและความเข้าใจในการทำงานร่วมกัน ทำให้การดำเนินงานต่าง ๆ ของวัดไทยในประเทศไทยเป็นไปด้วยความเรียบร้อย

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1) ควรมีการศึกษาพุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยของวัดไทยแห่งต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ในประเทศไทย

2) ควรมีการศึกษาพุทธศาสตร์การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศเนปาลของวัดไทยที่ตั้งอยู่ในประเทศเนปาล

3) ควรมีการศึกษาการสร้างศาสนทายาทในพระพุทธศาสนาทั้งของวัดไทยหรือวัดต่าง ๆ ในประเทศไทย คือการชักชวนให้ชาวอินเดียเข้ามาบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา เพื่อศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาและเรียนรู้วิถีชาวพุทธ

7. เอกสารอ้างอิง

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2560. *พระพุทธศาสนาเถรวาท (Theravada Buddhism)*.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

นางสาวกฤติยา วโรตม. 2558. พัฒนาการการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตไทยสายอินเดีย-เนปาล.

สารนิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

บุญร่วม คำเมืองแสน, สำราญ ศรีคำมูล, อัคริมา มณีเลิศ. 2560. รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมทูตไทยในประเทศไทย. *วารสารสถาบันวิจัยญาณสังวร*. 8(2), 233-234.

- บุศรา โพธิสุข, เสน่ห์ ใจสิทธิ์, สราวุฒิ ะสารชัย และพระมหาวรวัฒน์ อภินันโท (วิจัย). 2560. การบริหาร
กิจการคณะสงฆ์ของวัดไทยในประเทศอินเดีย. *พินเนศวร์สาร*. 13(2), 1-20.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). 2548. *การเผยแผ่เชิงรุก*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). *พุทธวิธีในการสอน*. 2541. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระธรรมโพธิวงศ์ (วีรยุทฺโธ). 2560. *สู่แดนพระพุทธองค์ อินเดีย-เนปาล*. พิมพ์ครั้งที่ 5. ม.ป.ท.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ศ.ดร.ประยูร ธมฺมจิตฺโต). 2552. *ธรรมประกาศโนบาย*. บทบรรยายในโครงการอบรมพระ
ธรรมทูตสายต่างประเทศ ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วังน้อย เมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม
2552, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: [https://www.watprayoon.com/main.php?url=book_](https://www.watprayoon.com/main.php?url=book_view&id=30)
[view&id=30](https://www.watprayoon.com/main.php?url=book_view&id=30). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2564.
- พระมหาปราโมทย์ มหาวิริโย (ปีกรม). 2548. การศึกษาการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระราชรัตนรังสี (วีรยุทฺ
วีรยุทฺโธ) ในฐานะพระธรรมทูตไทยประจำประเทศอินเดีย. *วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต*.
บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2535. *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเดปิฎก 2500*. กรุงเทพมหานคร: โรง
พิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2539. *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สำนักนโยบายและแผน สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย. 2561. *คู่มือการจัดทำแผนยุทธศาสตร์ (Strategic
Planning Manual) ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 3*. พิมพ์ครั้งที่ 3. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.